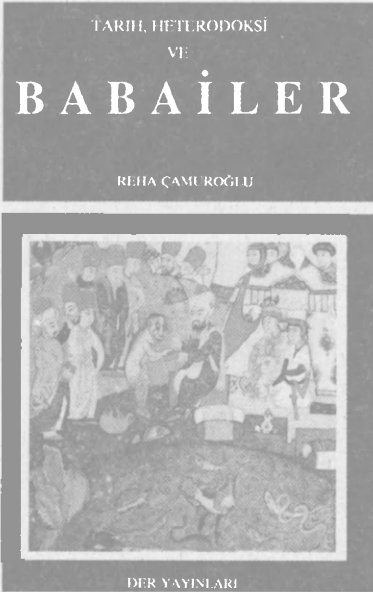

BABAİLER, TARİH VE TAHAKKÜM

Reha Çamuroğlu, İskender Savaşır, Semih Sökmen

Aşağıda okuyacağınız yazı, Reha Çamuroğlu'nun 1990'da Der Yayınları'ndan çıkan kitabı Tarih, Heterodoksi ve Babailer'in esinlendirdiği bir konuşmadır.

Kتابın arka kapağında metinden yapılan şu alıntı yer alıyor: "Tarih nedir? Yaşlıdır, erkektir, avcı-savaşçıdır, sakallı bilgedir. Tarih, TRT televizyonunun yarı deli tarih profesörü kompozisyonuna söylettiği gibi "affetmez", süründürür, unutturur, çarpıtır. Toplum tarihi ya da "karşı-tarih" yazılmasını olumlu buluyorum, ama tarihe karşı da yazılmalıdır. Benim denediğim kendimizden bir örnekle bu. Babailer, Alevilik ve Bektaşilik, tarihin yokediciliği karşısında dayanmışlardır, bu direnişi anlamaya... çalıştım. Bir taraf olarak yazdım, "objektif" olarak değil. Bu taraf Babaileri katleden Anadolu Selçukluları'nın tarafı değildir."

SEMİH SÖKMEN: Beni kitabında heyecanlandıran şey, açık bir şekilde ifade edilmese de, Anadolu'da belli bir tarihte, belli bir dönemde geçmiş bir olaya bir tarihçi olarak senin bakışın oldu. Tarihsel akışa bir şans, bir pay bırakmak ve işte herşey çok başka olabilirdi deyip, orda bir umut görmek istiyor gibisin... Sanki Anadolu kültüründe bir yerde boğulmuş bir şansını diriltme çabası, onu açığa çıkartma, gösterme çabası gibi geldi. Bunu açmak ister misin? Bu şans neydi, tarih yazımının dışında, bir söyleşide, o tarihe bakınca ne gördüğünü, Anadolu için nasıl bir şans gördüğünü belki biraz daha rahat dile getirebilirsin?

REHA ÇAMUROĞLU: Tarihte şans hep çok katı olduğumuz bir konu. Yani hep bugünden baktığımız için, ne bileyim bilgisayarın önünde oturup Lud-

dist'leri, Enrage hareketini konuşurken tabii ki bu adamların hiç bir şansı yoktu demeye çok eğilimli oluyoruz. Yani bu adamların makinelere karşı hiçbir şansları yoktu. Ama ben kitapta aktüel şanslardan bahsetmek istemedim. Yani Babailer'in Hristiyanlarla ve diğer inançlardan kişilerle birlikte, heterodoks müslüman bir kesimin ayaklanmasını, belirli şekilde birlikte yaşamalarını sağlayabilmeleri 13.yy Anadolu'sunda aktüel bir şans yaratabilir miydi? Benim için asıl sorun bu değildi. Esas sorun onun çağrışımlarının, tarihteki bu olayın çağrıştırdıklarının, bizim zihnimizde nasıl bir farklılık yaratabileceği, yani derdim hiçbir zaman Babailer'in, bugüne, 1990'a nasıl farklı bir Anadolu bırakabileceklerinin spekülasyonlarını yapmak değil. Ya da Luddist'leri ya da Fransız devrimindeki Enrageleri tartışırken kesinlikle bu değil sorunun. Sorunum, bize ne çağrıştırabileceklerini kestirebilmek, burardan başka yerlere varabilmek.

Mesela çok önemlidir; halâ Malazgirt savaşının yıldönümleri kutlanır ve Malazgirt Savaşı bir nokta olarak gösterilir, işte Türkler'in Anadolu'ya girişi diye. Hayır, Türkler bundan çok önce girdiler Anadolu'ya. Yerli halkla birtakım ilişkiler kurdular, yerli halk onlara çok çeşitli yaklaşımlar gösterdi, ama bu çeşitli yaklaşımlar içinde kesinlikle evlenme, birarada yaşama gibi ilişkileri görebiliyoruz. Oysa bugünden bakıldığında Anadolu'nun fetih sürecini görüyoruz çünkü nerdeyse mekanik bir kesinlik bu. Ama bugünden kurulan bir kesinlik. O zaman fetih miydi söz konusu olan? Kitapta başka bir yerde vurgulamaya çalıştım: Miryakefalon Savaşı'nda Bizanslılar, Türkleri Anadolu'dan atmaya çalıştılar, deniyor. Bizans Devleti'nin dahi Türkleri Anadolu'dan atmakta pek bir kazancı olacağını zannetmiyorum. Bizans devleti nüfus getiriyor arada bir Anadolu'ya. Selçuklu Devleti'ni zayıflatmak, hatta yıkmak olabilir amacı. Ama Türklerle, Selçuklular'ın ya da işte Danişmentliler'in, ya da başkalarının özdeşleştirilmesi, başka devletlerin özdeşleştirilmesi garip bir olay. Yani Türkler deyince bunu birtakım devletler bazında anlamak garip bir olay. Tekrarlayayım benim burada sorunum; Bugün 1990'da yaşadığımız mekân ve içinde varolduğumuz sembolik yapı şöyle olabilirdi demekten öte neler olabileceğine dair birtakım çağrışımlar yaratmak.

S.S.: Ben şöyle birşey demek istemiştım. Son derece haklısın söylediğinde, ancak aramızdan bir kişi bile bir iki saatliğine de olsa o günleri göremiyor, değil mi? Yani zaman makinası gibi bir şey aracılığıyla senin ele aldığın dönemde iki saatliğine etrafı görebilseydi, nasıl bir zihniyetle tekrar bugüne dönerdi gibi birşey benim sezdiğim. Senin yaptığın iş böyle bir tarih yazmak gibi geldi bana; Gündelik olarak tarih diye andığımız şeyden çok farklı. Okurken metin yer yer az sonra roman olacaktı gibi geldi bana. Bunu düşündürmüştü. Az sonra edebiyat olabilirmiş, roman olabilirmiş gibi.

R.Ç.: Ben de bunu hep yaşadım, kitabı yazarken, yazmaya başlamadan önce aslında bir seçenек belirmişti önümde. Masal yazmak. Hani bir yerde yaptığım gibi; İskender'in de *Demokrat*'taki yazısında aldığı gibi, belki de nehirler çocukların kanıyla kirlendi; bunun üzerine çocuklar da kirlendi. Bir yerde masal yakalamak istedim, işte Kaygısız Abdal'ın "kelebek ok yay almış, ava şikâre çıkmış" deyişini haurladım. Orada açıkçası ayının ve domuzun karşısındaki kelebek gibiler Babailer. Ben bunu yakalamak istedim. Kırşehir'e gittim, Malya Ovası'na gittim, savaşın, son savaşın geçtiği yere. Oraya baktım; orda siyah elbiseli ve kırmızı şapkalı adamları düşündüm, kadınları ve çocukları düşündüm. Kırşehir'de Malya Ovası'nda, koskoca bir ova, sapsarı başaklar vardı o mevsimde ve ne olabilirdi diye düşündüm. Köylüler hâlâ bazen kafatası çıkıyor, kemik çıkıyor diyorlar. Yani bir yandan da bu kafatasları ve kemikler kadar yakın bize bu olay —tabii belli değil, o olaydan mı kaldı, bilemiyorum. Ama evet, o meydanda 10.000 kişi ölmüş birbirini öldürmüş, belki de kafatasların bir kısmı gerçekten o olaydan kaldı. 1239-40'daki —tarih takvim değişikliklerinden dolayı biraz karışıyor— o olaydan kalmış olabilir ve o kemikler kadar bize yakın bu olay; ama biz bir taraftan da dünyalar kadar uzağız onlardan. Yani onlardan yaklaşık 200 sene sonra Kaygusuz Abdal kalkıp, keleşin ok ve yay alıp domuz ve ayı avına çıktığını yazabiliyorsa, bizim zorlanmamız gerekiyor, Kaygusuz Abdal'ın yazdıklarına biraz girebilmemiz için. Onu başka terimlerle ifade etmemiz gerekiyor; işte belki sürrealizm gibi, ne bileyim başka bir şeylerle de ifade etmemiz gerekiyor.

İSKENDER SAVAŞIR: Kitap her an romana geçecekmiş gibi birşey sergilese de, sonuç olarak masal ya da roman değil, tarih. Şimdi demin, ilk soruya cevap verirken sözettin: Luddistler, Enrageler ve Babailer. Üç ayrı grup insan ve bunların bugüne taşınmasının bir farklılık yaratacağını düşünüyoruz ve bu farklılıktan birşey umuyoruz. Şimdi şunu soracağım: üç farklı şeyden bahsediyoruz, peki bu üç olayı ortak kılan yahut bu üç olayın bugüne taşınmasının yaratacağı etkiyi ortak kılan şey nedir?

R.Ç.: *Tahakküm* diyeceğim. Gramsci'nin bir lâfı var: "her ayaklanmada, her devrimde anarşizm olmuştur", diyor. "Ama Marksizm, kapitalizm çağının hareketidir". Gramsci'nin bu saptaması doğru bence. Marksizm'in, kapitalizmi ne ölçüde çözüştürücü bir hareket olduğu ayrı bir sorun. Ayrı bir sorun da, cümlelerin birinci yarısı, "her ayaklanmada, her devrimde bir anarşizm olmuştur" kısmı bence doğru. Burda tabii ben anarşizmi şu anlamda ele almıyorum. Yani çok daha rijit bir şekilde 19. yy. ortalarında Proudhon'la birlikte ortaya çıkan ve gelişen belli bir düşünsel ve toplumsal akım olarak ele almıyorum. Anarşizm'e daha geniş bir ifade verilebilirse —bu anarşizm olmaktan çıkarsa o da ayrı bir sorun— ben anarşizmi insanların her devrimde

olan, tahakkümsüz yaşayabileceklerine, tahakküm olmadan yaşayabileceklerine ve böyle yaşamaları gerektiğine inanan, bunu savunan ve gerçekleştirmeye çalışan bir yöneliş diye tanımlamayı tercih ederim. Bu ne kadar anarşizm dediğimiz şeye tam olarak oturur? Bu ayrı bir sorun, fakat Luddistler'de, Enrageler'de ortak olan ya da Babailer'de ortak olan yanın tahakküme karşı olduğunu düşünüyorum. Şu da sorulabilir: tahakkümün bugünkü içerikleriyle, o günkü içerikleri ya da Luddist'lerdeki, Enrageler'deki ve ondan önce Babailer dönemindeki içerikleri bir miydi? Değildi kuşkusuz, ama kavram her zaman söz konusuydu. Tahakküm kavramı her zaman söz konusuydu. Yani bugün söz gelimi bir "Sovyetler" kavramı, bir "Konseyler" kavramı ya da bir "proleterya devrimi" kavramı gibi bir kavram değil tahakküm. Ya da "özgürlük" gibi bir kavram da değil. Yani belli bir tarihsel döneme özgü bir kavram değil, tarihin tümüne özgü bir kavram.

İ. S.: Ama senin tavrının anarşizmin içinde de özgül olduğunu düşünüyorum. Mesela "sürrealistler" dedin, hemen akla Futuristler de geliyor. Onlar tahakküme karşı olma gücünü böyle bütün tarihten, geçmişten almak gibi bir tavır yerine, geçmişin yükünü sırtından atmak gibi bir tavır benimsiyorlar. Anarşizm denince de ilk akla gelen şey onlarınkine benzer bir tavır. Şimdi bu geçmiş yenilgilerin yardımı çağırma, tahakkümü geçmiş ümitlerin toplamına yaslanarak aşma.... Eğer, bu politik bir umut ya da tavır gibi birşeyse, 'tipik' anarşizmden nasıl ayrılıyor?

R.Ç.: Anarşizm içinde özgül bir durum diyorsun, böyle adlandırılabilir. Anarşizm'in 1950'lerden sonra teorik ürünlerinin yoğunlaştığı döneminde yine en az ilginin tarihe gösterildiği hemen göze çarpan bir durum. Ekonomi, politika —politika daha az olmak üzere— ya da felsefe daha büyük ilgi çekerken tarih, 50'lerden sonraki teorik yoğunlaşma döneminde de anarşistlerin pek fazla ilgilenmedikleri bir konu oldu. Fakat benim için özel bir önemi var bunun, anarşizm batılı bir düşünce benim için. Ben beğeneyim ya da beğenmeyeyim, Türkiye kültürünün büyüttüğü biriyim ve devraldığım bir sürü şeyde, ben aslında bu geçmişi yaşıyorum. Hangimiz çocukluğumuzda el öpmedik ki....! Böyle bir sürü şeyi yaşıyoruz. Bu yaşadığım şeylerde sevdiklerim var, sevmediklerim var. Sevdiklerim nerden geliyor, sevmediklerim nerden geliyor, bütün bu çeşitlilik bana nerden geliyor? Ders kitaplarından gelmediği açık. Yani ilkokulda, öğretilen tarihten ya da birikimden, şurdan burdan gelmediği açık. Bunlar nerden geliyor? Öğretilenden daha çeşitli bir kültürümüz olduğu da açık. Bütün bunlar nerden geliyor? Bundan 10-15 sene önce iyice yaygın olarak komünistlerin kadın-erkek ilişkileriyle ilgili olarak lafı edilen "kapiya kasket asma" meselelerinin Nizamülmülk'ün siyasetnamesinde olması ne demek, düşünebiliyor musun? Babailer Nizamülmülk'ten daha yakın, daha yeni bir olay. Yine benim kitapta değindiğim, Tahtacılar Köyü'nü 1950'lerde jan-

darmaların basması olayı var. Niye? İşte kadınlı, erkekli dans edildiği için. Yani burda ben açıkçası şöyle söyleyeyim, bu bir masal değil, bu bir roman da değil, yer yer yadırgatmak, İskender'in terimiyle "yadırgatmak" istedim. Ama bunlar teoridir, söylediklerimin her biri teorik önermelerdir ve ben bu teorik önermeleri bilimsel olarak tartışırım tavrı da değil. Yani bir bakıma, sizin biliminiz fazla önemli değil, yapmak istedim ben burada. Çünkü o bilimin temelleri çok naif. Özellikle "tarih bilimi" söz konusu olduğunda çok naif temeller üzerinde duruyor. Ben de söylediklerimin doğruluğundan çok, söylediklerimle başka birşeyi çağrıştırmak istiyorum, bunu yapmak istedim.

Aslında belki biraz daha geriye gitmemiz lâzım. Kitapta Yunus Emre'nin okuma yazma bilmediğini iddia etmesiyle ilgili bir bölüm var, aynı yerde Claude-Levi Strauss'un "yazı tahakkümün aracıdır", cümlesi geçiyor. Kitabın kendisi de bir yazı; yani burda aslında yazı ile ilgili bir sorun var. Bir yandan buna inanıyorsun, öte yandan ikiyüz sayfalık bir kitap yazıyorsun. Sonuçta ne amaçlıyorsun? Sonuçta benim amaçladığım ikiyüz sayfalık bir kitapla içinde yaşadığımız, içinde nefes aldığımız sembolik yapının aslında çok naif olduğunu çağrıştırabilmekti. Çok, ama sanıldığından çok daha çürük olduğunu çağrıştırabilmekti. Ama tabii bu hale getirilen, bu hale gelen hiçbir şey o kadar çürük kalmaz, o ayrı konu. Tahakküm, tahakküm etmek zorunda. Yani sonuçta Orwell'in 1984'ündeki gibi sana "2 kere 2, 5'tir ulan" dediklerinde, 5'tir dersen, tahakküm bunu da istemeyecektir sonunda. Senin gönüllü köle olman lâzım, yani senin köleliğinin bir eylem olması lâzım; işte sembolik yapının çürüklüğü dediğim nokta da burası. Tahakküm hem seni bir özne olarak tutmak istiyor, hem de sana bir özne olarak tahakküm etmek istiyor. Senin nesne olmanı istemiyor. Çünkü nesne olduğun anda kendi anlamını da yitirecek.

İ.S. Ben bunu kendi terimlerime, "tahakkümün sömürülecek işgücüne ihtiyacı var" diyerek çevirirdim. Nesneler üretmeyeceği gibi, daha da önemlisi sömürülemezler.

S.S.: "Tahakküm hep vardı." Kitabını okuyan biri için bunu anlamak daha kolay. Ancak nereden beri hep vardı? Ya da şuraya kadar gidelim: Tarih hep iktidarın tarihidir, gibi veya tahakkümün tarihidir. Yani ezenin, bastıranın böylece iktidar olabilenin ya da iktidarda kalabilenin tarihi?

R.Ç.: Birincisi, hemen düzeltiyim, tahakküm bence hep yoktu. Yani tarihte hep vardı, çünkü tarih tahakkümün bir ürünü. Sözelimi bir "açık ütopya" düşündüğümde, tahakkümsüz bir dünya düşündüğümde, bugünkü terimlerle tahakkümsüz bir dünya düşündüğümde —daha net anlaşılabilmesi için söylüyorum— sözelimi, onbin yirmibin kişilik *community*'lerden oluşan bir dünya düşünsem —ki bunu düşünürüm, bu şansı, tahakkümsüz yaşama

şansını böyle bir toplumsal teknikte yakalayabiliriz, diye düşünürüm— açıkçası tarihe bir anlam veremiyorum. Biraz daha katılaştıralım bunu; yani 5 milyar kişi, 5 milyar insanın yaşadığı bir dünyada onbin-yirmibin kişilik *community*’lerden oluşan bir insanlık bütünlüğü düşünelim. Burada tarih olmaz; yani burada tarih yaratılamaz, tarih yazılamaz. Çünkü hangibirinin tarihi yapılacaktır, bu bir. İkincisi zaten pek bir anlamı olmayacaktır, çünkü tarihin ilgilendiği eğilimler burda olmayacaktır. Tarih değişimdir. Hangi değişim? Hangi değişim neye konu olacaktır? Bu durumda toplam sayıları belki yüz milyon olan *community*’lerden hangisinin, hangi değişimi, hangi tarihe konu olacaktır? Yani bu gün işte sınıfsız, imtiyazsız kaynaşmış bir kitle olarak 55 milyon kişilik Türkiye toplumu içinde yaşıyoruz. Kaçımız isteyerek bunun içinde yaşıyoruz? Yani kaçımız bu sınırları belirliyoruz, yani 55 milyon kişinin birarada yaşama zorunluluğunu biz mi belirliyoruz, bir birim olarak? Biz belirlemediğimiz sürece, birisi belirlediği sürece ya da —bir şey diyeyim buna— belirlediği sürece bu bir şeyin tarihi olur, çünkü aynı zamanda budur zaten tarihe mantığını veren. Bu yüzden tarih tahakkümün bir ürünüdür, bence.

Ama tahakküm hep vardı değil; özgürlük de hep yoktu, tahakküm de hep yoktu; fakat bir şekilde, tahakkümün varolduğu kesin. Kitapta buna ilişkin bir takım spekülasyonlar yapmaya çalıştım, yani "tahakküm nasıl oldu?"ya ilişkin, ama açıkçası, ben burada, meselâ İskender'in "ben hemen sömürünün terimlerine çeviriyorum" dediği ya da "çünkü ürettirecek" dediği noktaya gelsek, bence tahakküm bir nesneye de ürettirebilir. Yani nesne de üretebilir. Sonuçta başka bir şey olması gerekiyor. Tahakkümün istediği özne kendisini aşkla sevebilecek bir özne, yani yetmiyor, emir komuta zincirine uyması da yetmeyecektir. Ya da ne bileyim üretim düzlemi emir-komuta zincirinden başka bir şey gereksinmeyebilir. Yani bir emir-komuta zinciriyle bir üretim sürdürülebilir. Ama tahakküm bununla yetinemez, tahakküm ruhları ele geçirmek istiyor. Tahakküm bütün bir yapıyı biçimlendirmek istiyor, üretim süreci bunun içinde bir ayrıntı. Şu geliyor aklıma Bruegel'in tablolarında pazarda bir takım sebze satan şövalyeler vardır. Adam şövalye, pazarda sebze satıyor. Çünkü parasız, ama belinde kılıcı var, tabloya bakıldığında bu görülüyor. Söylemek istediğim başka kimsenin kılıç taşıma hakkı yok. O'nun kılıç taşıma hakkı var. Zavallı sebze satıyor ama, sebzeden çok ötede bir şeye de sahip. Yani aynı zamanda bir tahakküm edebilme erkine sahip bu adam ve o kılıç onun için ordaki paradan ya da sebzeden çok daha önemli. Benim vurgulamak istediğim; antik Güney Amerika şehirlerini konu ederken değinmeye çalıştım. Yani onların pazar kaygısının ya da ekonomik kaygının çok ötesinde birtakım yapılanmalar olduklarını. Ama burda şu gerçek var ki, spekülasyonlar tahakkümün kökenleri konusunda pek fazla bir yere

vardırıyor, yani kitapta da dediğim gibi, yaşlılarla gençler arasındaki asimetri mi? Kadınla erkek arasındaki mi? ya da dişiyle eril arasındaki asimetri mi?

Avcı-savaşçıyla, domestik olan arasındaki asimetri mi? Ya da işte çobanla avcı-savaşçı ve domestik olan arasındaki farklılıklarla mı?, yani tahakküme bunların hangisi kökenlik etti ya da hepsi birden mi etti? Bunlar ancak benim de kitapta yaptığım gibi sergilenebilir spekülasyonlar...

İ.S.: Şimdi söylediklerinde bana ikna edici gelmemeye devam eden şeyi söyleyeyim, bu bir sorudan çok benim görüşüm olacak, sonra asıl tartışmaya geri dönebiliriz belki. Senin "tahakküm" adı altında anlattığın şeyde ben sermaye birikiminin mantığını görüyorum. Senin tahakküm dediğin yerde ben iktidar kelimesini kullanıyorum. Yani, iktidarın kendini sürekli fazlaştırmamasından bahsediyoruz; bir iktidar fazlası olarak iktidar.

R.Ç.: Ben zenginleşmesi demiştim.

İ.S.: İktidarın, iktidar olmakla daha fazla iktidar olmayı istemesi... İşte ilk kez Hobbes, "insanlar ölüme kadar iktidar, yine iktidar şehveti duyarlar", diye dile getirmişti. Nietzsche'nin "iktidar iradesi" kavramında yansımaları süren bir görüş... Bu bana çok modern bir şeymiş gibi geliyor. Şimdi şövalyenin kılıcına gelince; geçmişteki bir takım iktidar biçimlerinden elbette bahsedebiliriz. Ama burada senin şemanın ikna edici bulmadığım yanına geliyoruz. yani Şaşırtıcı biçimde bir yandan her ne kadar tarihte kopukluklara önem veriyorsan da aslında, bir yere kadar çok düz bir tarih görüyoruz senin anlatında gibi geliyor. Başlangıcından beri aynı tahakkümün, kendi kendisini biriktirmesi, fazlaştırması... Örneğin ben kapitalizmin bir kaza olduğunu düşünebilirim; insanlığın başına düşmüş bir tuğla... 18. yy.'da Lizbon'dakinden biraz daha büyük bir deprem İngiltere'de olsaydı, kapitalizm olmayabilirdi, diye düşünebilirim. Oysa sen tahakküm adı altında andığın, benim sermaye birikimi mantığı dediğim şeyin geçmişteki iktidar biçimlerinden mutlak bir anlamda farklı olduğunu düşünüyorum.

R.Ç.: Ama işte bu çok ilklere varan bir tartışma. Niye bugün Aristo ya da Platon okurken çok tanıdık gelen şeylere rastlıyoruz? Burada kalkıp da basitleştirme yapmak istemiyorum: Platon'un muhafızları, Stalin'in parti üyeleri, yok bilmem ne filan demiyorum. Ama hiç bir şey de hatırlatmıyor, çağrıştırmıyor değil bunlar bize. Ya da Aristo'yu okurken O'nun demokrasisi fazla bir şey çağrıştırmıyor bize. Peki bu çağrışımları yaptıran benzerlikler ve bir yerde değindiğim gibi tarihçiye "tarih tekerrürden ibarettir" dedirten benzerlikler nereden kaynaklanıyor? Şüphesiz şunu söylemiyorum; şövalyenin kılıcının temsil ettiği tahakkümle TV'de konuşan Bush arasında bir tipiklik var demiyorum. Ama tahakkümün zenginleşmesi diyorum ben buna. Tahakküm zenginleşen bir süreçtir çünkü, zenginleştikçe

varoluyor, ayrıca zenginleştikçe de "tadı çıkan" bir süreç olmaya başlıyor,

Şöyle düşünelim meselâ... üretim sürecine yeniden döneceğim. Burda tabi bir de üretim kavramının kitapta söylediğim gibi, fazla genişletilmemesi gerekiyor. Üretim sonunda öyle bir hale geliyor ki, bütün her türlü yaşamsal şey, üretim kavramının içine girebiliyor. Üretim kavramı hiç bir şey tanımlamayacak kadar genişliyor. Yani o kadar çok şey sığdırılıyor ki içine aslında hiçbir şey girmiyor kavramın içine. Hiçbir şey ifade etmiyor o kavram. Bugün özellikle tahakküm nesnelerinin, belki de üretim, yani maddi üretim sürecine katılmaksızın yaşayabilecekleri bir dünyanın olabileceğinin sinyallerini alıyoruz. Yani hiçbir tahakkümü bilgisayara ya da fabrikada üretim yapan robotlara egemen olmak tatmin etmeyecektir. Tahakküm insana ilişkin birşeydir. Dolayısıyla, insanın maddi üretim sürecinden tamamen çekildiği bir toplum mümkün... Ama bunun Marx'ın dediği gibi insanın dilettiği zaman balık tutacağı bir toplum olacağını düşünmüyorum. Yani balığı tutturmayacaktır. Tahakküm üretirmek için var değil çünkü, tahakküm etmek için var. Üretirmek onun bir tezahürü, yani balık tutturmayacak. Mutlaka balık tutmanın bir sakıncası vardır. Balık tutmanın sakıncası bittiği zaman başka bir şeyin sakıncası başlayacaktır.

S.S.: Tahakkümün insani olması nasıl birşey, yani türe ait birşey mi?

R.Ç.: Meselâ sokakta hızlı bir rüzgâra kapılsak, "rüzgâr bana tahakküm ediyor" diye düşünmeyiz. Yani bize ancak insani birtakım şeyler tahakküm edebilir. Ya da biz ancak insani birtakım şeylere tahakküm edebiliriz. Bugün ne bileyim, hayvanlar üzerinde tahakküm sorunlarını tartıştığımız zaman bile, bizden kaynaklanan birşeyi tartışıyoruz. Hayvanlar tabii ki tahakküm gibi bir kavrama sahip değiller. Beraberinde özgürlük gibi bir kavrama da sahip değiller yani.

S.S.: Yanlış anladın, ben şunu söylemek istedim: her şeyin üstünde, en sabit, en değişmez, insan türüne ilişkin bir katsayı mı bu tahakküm arzusu veya eğilimi? diye soruyorum. Öyle mi görüyorsun, öyle bir kavram mı bu?

R.Ç.: Şöyle söyleyeyim: tahakkümcü bir sembolik yapı içinde yaşıyoruz.

S.S.: Bu yapı tarihin de mi üstünde?

R.Ç.: Evet, üstünde.

İ.S.: Başlangıçta tarihten önceki bir zaman vardı. "Tarih de sona erebilir" diyor-
ordun hatırladığım kadarıyla.

R.Ç.: Evet, bu yapı tarihin ne kadar üstünde? Bir kere tarihe öznesini yaratacak kadar üstünde. Tarihe nesnesini yaratacak kadar üstünde. Ve giderek de ya-

ratıyor. Sözelimi tarihçiliğin kendi gelişimine bakarsak, dünya daha fazla dünya olarak algılanmaya başladığında, tarih de daha çok dünya olarak algılanmaya başlamıştır. Dünyanın daha çok dünya olarak algılanmaya başlaması ise birtakım tahakküm öznelerinin zenginleşmesiyle, söz gelimi ulusal devletlerin ortaya çıkışıyla, çok geniş birimleri tanımlayabilmeleriyle ve birbirleriyle ilişkileri sonucunda, dünyayı bir bütün olarak kucaklayabilmeleriyle mümkün olmuştur ve böylelikle tarihi de dünya tarihi haline getirmiştir.

S.S.: Benimkisi biraz şunun zorlaması: tahakkümün olmadığı bir an ve tahakkümün başladığı bir an bulmaya çalışıyorum galiba. Bulduğum yazılı ya da sözlü herşey tahakkümü anlatıyor. Bunlar birtakım efsaneler olabilir. Ama efsaneler de zaten tahakkümü anlatıyor bize. Acaba bundan önce ne vardı? Tabii derdim o anla ilgili değil. Nerdeyse insanla birlikte var zaten denecek kadar genel bir özellikse tahakküm, bunun hammaddesi ne? gibi birşey sorum. Tarih bitebilir de çok değişik şekiller de bitebilir...

R.Ç.: İnsan tahakkümü aşabilir.

S.S.: Ama bu sırada gezegen de mahvolabilir.

R.Ç.: Artık şuna da inanmıyorum, Ursula LeGuin'in de inanmadığı gibi: tahakküm kavramının olmayacağı bir insan toplumu —açık da kursam, kapalı da kursam— benim için bir ütopya değil. Yani tahakküm kavramı bana açıkçası hep varolacak gibi geliyor? Fakat biz tahakküm sürecinin *egemen* olduğu bir sembolik yapı içersinde yaşıyoruz. Ama biz belki ütopyada, özgürlüğün *egemen* olduğu bir sembolik yapıda yaşayabiliriz. Bugün içinde yaşadığımız yapıda nasıl özgürlük ikincil bir ögeyse, tahakküm ikincil bir özellik haline gelebilir, tahakküm "baskı altına alınan" bir özellik olabilir.

S.S.: "Yazıyı da tahakkümün bir aracı olarak görebilirim" demiştin. Sembolik yapı ile ilgili söylediklerini şöyle tersine çevirirsek; belki de insanın sembolik evrenler kurabilme özelliği tahakkümü doğurdu.

R.Ç.: İnsanın tabii ki sembolik yapılar oluşturabilme özelliği tahakkümü doğuruyor; ama bu, tahakkümü doğurmak zorundadır anlamına gelmiyor. Biz bugün artık tahakkümü belirli terimlerle, geçmişimizin bize verdiği terimlerle tanıyoruz. Ama belki başlarına lider seçen bir avcılar grubu tahakkümü tanımıyorlardı. Ya da "bir tanemiz de gece hayvanlara karşı nöbeti düzenlesin" dedikleri zaman, o nöbeti düzenlemek için birilerini seçtikleri zaman, tahakkümü tanımıyorlardı. Ama bu tabii ki bir an değil. Bu bir zaman da değil, bunu kestiremiyoruz. Nerde, ne zaman? Bir kere zaten zamandan söz etmek anlamlı değil, çünkü öyle bizim anladığımız anlamda zaman da bulamayacağız orada.

Yine de bizim tanıdığımız bazı şeylerle yönelebiliriz oraya. Meselâ, arkeolojik kazılarda bir yerleşme merkezi bulunuyor ve işte her evde —her ev denebilecek yerde— bir tane kılıç bulunuyor. Tahta bir mızrağın izlerine raslanıyor. Başka bir buluntuda, bütün bunlar bir yerde bulunuyor, yani bütün yerleşime dağılmış değil. Biz bugün, tahakkümü belirli terimlerle artık tanıdığımız için — bugün tahakküm daha zengin olduğu için, daha zengin bir tahakküm kavramına sahip olduğumuzdan— "bu işte bir bit yeniği var, bir tanesinde her tarafta kılıç vardı, her tarafta mızrak vardı —kılıç demeyelim buna, kılıç yoktu, silâh vardı— bir tanesinde de toplu olarak var" diyoruz. O zaman bu işte bir çapanoğlu var diyoruz. Birini tahakkümsüz olabilir, tahakkümsüz diye düşünmüyoruz, olabilir, diyoruz. Birinde kesinlikle var, diyoruz. Çünkü neden zor kullanma tekeli bir yerde olsun? Hemen aklımıza bugeliyor. Ama bu bana insanların çok hazırlıksız yakalandıkları bir süreçmiş gibi geliyor. Bugün biz hazırlıklı olarak üstüne gitmeye çalışıyoruz. Ama karşımızdaki de çok hazırlıklı tabii.

İ.S.: Ben demin senin bana yönelttiğin bir soruya geri dönmek istiyorum: Sermaye birikiminin mantığıyla, tahakkümün eski biçimlerinin mantığı bu kadar birbirinden kopuksa, geçmişle aramızdaki bu tanıdıklık nasıl ortaya çıkıyor? Aslında bu tanıdıklığı siz, yani tarihçiler yapıyorsunuz, diye düşünüyorum. Şöyle bir örnek vereceğim: Platon. Bugün bizim okuduğumuz Platon'la 12.yy.'da okunan Platon arasında bayağı dağlar kadar fark var. Plotinos gibi, Porphiri gibi yeni-Platoncular'ın merceğinden baktığın zaman bambaşka bir adamla karşılaşmaya başlıyorsun. Yani sermaye birikiminin mantığı elbette geçmişe dönerek, doğrudan bir gölgesini düşürüyor. Ayrıca bunun sadece gölge olduğunu da düşünmüyorum, bu mantığın öncülleri elbette var. Tarihçilik mümkün tarihlerden birini, olayın zenginliği içerisinde ki tek bir ipliği aydınlatıyor, ötekilerinin üzerine gölgesini düşürüyor.

Ama senin dediklerine dönecek olursak: "Tahakküm kendisinin aşkla sevilmesini ister", demiştin. Bunun senin için önemli olmadığını biliyorum ama benim şöyle bir rahatsızlığım var: Bu bana, Marx öncesine bir geri dönüş gibi geliyor. Senin bütün tahakküm hakkındaki bütün kurgun aslında Hegel'inki gibi bir köle-efendi diyalektiğine dayanmış gibi gözüküyor; yani iki insan veya iki insan grubu arasındaki arzu ilişkisine... Oysa köle ile efendi arasındaki ilişkinin madde üzerinden dolayımlanmış olduğunu keşfetmek Marx'ın başarısıydı. "Üretim kavramını herşeyi içerecek kadar genişletmiyelim" ile ekonomist yorumu kastediyor, mevcut ekonomi-politiğin terimleriyle, geçmiş algılamaya çalışmayalım, diyorsan sana hak veriyorum. Yine de şu çok önemli gibi geliyor bana: İnsan ve insan toplumu kendi varlığını süreklileştirebilmek için bir şeyler yapmak, uğraşmak zorunda. Çabalamak ve maddeyi dönüştürmek zorunda. Şimdi bunun çok kritik bir

yanı var. İnsanın maddeye aitliği sürekli gözden kaçıyor senin anlatımında. Hani kitapta Halil Berktaş'la dalga geçtiğin yer... Ok ve kargının üretim aracı sayılmasına karşı çıkıyorsun. Bence bunun doğru olduğu bir yan var: Eğer bir insan topluluğu kendi varlığının sürekliliğini ok ve kargıyla temin ediyorsa bu diğer bütün davranışları üzerinde belirleyicidir. Buna üretim demeyelim istersen — ben "temel iktisadi ilişki" diyorum zaman zaman. Burada önemli olan "belirleyiciliği".

R.Ç.: Bu kavrama geldiğinde işler iyice karışıyor. Birine aşık oluyorsun ve bunun adı sevginin yeniden üretimi olabiliyor mesela —bu çok büyük bir saçmalık gibi geliyor bana; yani ok ve yay üretim araçları olduğu kadar penis ve vajina da üretim araçlarıdır. Denilebilir ki ok ve yay üründür, yapım'dır. Ama bu pek açmıyor tartışmayı.

İkincisi Platon'a gelince... Platon 13.yy.'da farklı okunuyordu. Şüphesiz farklı okunuyordu. Ama meselâ Aristo'nun "mekikler kendi kendine işleseydi kölelik olmazdı. Kölelere gerek olmazdı" cümlesini kaç değişik şekilde yorumlayabiliriz. Şüphesiz çok değişik tarihsel bağlamlara oturtulabilir bu. Şu yapılabilir, bu yapılabilir ama bu cümlelerin de belli sınırları vardır. Bu benim aklıma nasıl olur da Marx'ın balık tutmaya çıkan insanını getirmez?! Aristo'nun cümleleri var, Platon'un cümleleri var. Ve bu cümlelerde çok tanıdık birşeye rastlıyoruz. Sümerler'de Urukagina ayaklanmasına baktığımızda da bir tanıdıklık duygusuna kapılıyoruz. Ya da Spartaküs'e baktığımızda benzer bir duyguya kapılıyoruz. Hep şöyle deniyor: "Luddistler'in ya da Enrageler'in bir politik programı yoktu; bunlar, bırakalım başka yanlarını, gerici hareketlerdi. Bunlar *revolt*'tu, *revolution* değildi; çünkü çözüm içermiyor, bir çözüm önermiyordu." Oysa çözüme de kendi terimlerimizle baktığımızı unutuyoruz, bunu böyle kuruyoruz. Tamam bu böyle.

Ama sözgelimi 77 ya da 78'di sanıyorum; Güney Kore'de Kwan-Ju şehrinin ele geçirilişi... Bir şehir halkı, ikiyüz küsur bin kişilik bir şehir halkı şehri ele geçirdi. Ne yapacaksın bu şehri diye herhangi bir perspektifleri yoktu. Sonuçta birileri gelip şehri onlardan geri aldı. Yani ordu geldi, Güney Kore ordusu geldi şehri tekrar geri aldı. Luddistler bir sürü makine kırdılar, sonra tekrar birileri o makineleri oraya koydular. Ama bu hareketler arasında bir benzerlik yakalıyoruz. Aynı Gramsci'nin eski ayaklanmalarda, örneğin reform dönemi sırasındaki hristiyan ayaklanmalarında ve daha öncesinde bir anarşizm yakaladığı gibi —ya da çağımızda bir sağcının komünistlere yönelttiği suçlamayla Nizam-ül Mülk'ün Mazdekiler'e ve Karmatiler'e yönelttiği suçlamalar arasındaki benzerlik gibi... Biraz önce de sözünü ettiğim arkeolojik buluntuda biz niye bir yerde toplanan silahlara dikkat ediyoruz? Çünkü zorun bir yerde toplanması gerekiyor, yani zor kullanabilme tekelinin olması

gerekiyor. Berktaş' ı bu noktada eleştirdim: Uygarlıkla barbarlığı ayıran noktalar olarak "zor kullanma tekelinin ortaya çıkışı" diyor ve uygarlığı savunuyor. Zor kullanma tekeli uygarlığa olumlu bir özellik olarak atfedildikten sonra uygarlık nasıl savunulabilir? O zaman uygarlık ancak tahakküme aşık olduğunda savunulabilir.

İ.S.: Üretim kavramının alerji uyandırmasını ve bu feci şekillerde kullanılmasından duyulan rahatsızlığı anlıyorum. Yine de üretim kavramının tuttuğu merkezî yerin ardında, insanın kendi hayatını sürdürmek için çalışmak zorunda olması, insanın varoluşunun kendiliğinden sürememesi meselesi yatıyor gibi geliyor bana. Kitabında Horkheimer'in, "Gerçek tarih gerçek tutkuların oluşur", diye bir cümlesini alıntılarımışsın. İşte, en gerçek tutku varolma tutkusudur ve Marksizm'de üretime yapılan bu vurguyla yakalanmaya çalışılan şey, insanın varolma tutkusunu nasıl karşıladığının tayin edici olduğunu göstermektedir.

R.Ç.: Ama işte ben tam da bu noktada üretimi çok geri planda görüyorum. Çünkü insanın insan olarak varolması, kedinin ya da köpeğin varolmasından farklı bir varolma. Herhangi bir şekilde varolduktan sözetmiyoruz, yani sözettiğimiz maddi bir varolma değil, burası aşık.

İ.S.: Ben galiba bundan söz ediyorum. Sahiden de, "varoluş özden önce gelir," dedirtecek bir noktada konuşuyoruz. Çünkü, insan olarak varolduktan önce gelen şey, kendini nasıl bulduysa öyle varolmaya devam etmektir.

R.Ç.: Eğer üretim kavramından o aşırı şişirilmiş haliyle değil de, ekonomik terimlerle sözediyorsak, insanın varolması için, yani maddi olarak varolması için, bugün kullandığımız üretim araçlarına falan gereği olacağını hiç düşünmüyorum. Yani bunlara ihtiyacı olmazdı insanın. Mumford'dan özellikle bazı alıntılarla bunu vurgulamaya çalıştım; o piramitlerin yapılışında binlerce insanın zorunlu olarak birarada kullanılışı, makinanın çekirdeği burda diyor bence haklı, öyle bir düzeni yaratabildikten sonra insanın yapısı, sembolik yapısı. Piramitlerin yapımına bir üretim süreci diyebilir miyiz? Üretimi çok genişletirsek, ki ben buna itiraz ediyorum, diyebiliriz. Piramitler üretim için yapılmıyor. İşte bu noktada bugün sahip olduğumuz üretim araçlarının maddi hayatımızın devam edışı için olduğunu iddia edemeyiz. Yani bugün bizi tanımlayan bütünlükte, başka bir şeyler var, kendi maddi hayatımızı sürdürmenin ötesinde birşeyler var. Çok çok ötesinde bir şeyler var ve bu her noktada kendini gösteriyor, sanıyorum, yani özellikle onun için doğayla ilişki noktasına vurgulamalar yaptım yer yer. İlkokul çocuk kitaplarına baktım mesela Arı bize ne verir? Bal verir. Arının bize faydaları nelerdir? İşte koyunun bize faydaları nelerdir? Ama burda görülüyor ki maddi varlığımızı sürdürmenin ötesinde başka bir şeylere değiniyoruz.

İ.S.: Tabii buna çok katılıyorum, özellikle de günümüz dünyasının üretim biçimlerine karşı çıkma gereği konusunda çok katılıyorum. Benim itirazım daha ziyade insan davranışlarının açıklanmasında, O'nun kendi varoluşunu nasıl sürekli kıldığıнын, tahakkümle ilişkisinden önce geldiği gibi birşeydi.

R.Ç.: Ben kesinlikle bir sembolik yapının insanı insan yaptığını düşünüyorum. Meselâ başparmak ve dil tartışması bana göre çok komik. Berktaş'da başparmağımızın ayrı olması meselesi, yani başparmağımız özerk olmasaydı farklı sonuçlar ortaya çıkardı. Nasıl farklı sonuçlar? Bunları açıklamak büyük ölçüde Berktaş'ın işi. Ama sembolik yapımız aynı kalsaydı, yine bugünkü sembolik yapıya sahip olsaydık çok birşey değişeceğine inanmıyorum ben. Bence başparmaksız olarak da aynı halleri yemenin bir yolunu bulurduk. Babailerin, sembolik yapılarının farklılıklarının, o naif farklılıkların çağrıştırdıklarının üzerine gitmeye çalışıyorum. Şimdi; üretim sözkonusu olduğunda o ürüne nasıl yaklaşıldığı çok önemli. Tahtacılar sözettiğim birkaç yerde, ağaç kesiyor tahtacı, tahta işiyle geçiniyor büyük ölçüde, yani hayatını devam ettirebilmesinde tahtacılık çok önemli. Ağacı keserken ağaçtan özür diliyor bu adam. Şimdi burada aynı maddi sürece, üretime farklı bir sembolik yapıyla yaklaşıldığını görüyoruz. Başka bir yerde aynı sürece diğer bir tür sembolik yapıyla yaklaşıldığını görüyoruz. Bence bir taş işlemek, bir tahtayı işlemek, vs. bunlardan önce gelen birşeyin ürünü...

İ.S.: Ana mesele, can alıcı nokta,

R.Ç.: ... burada gibi mi geliyor?

İ.S.: Evet. Sen sembolik yapıyı süreçleriyle birlikte açıklayıcı olarak kullanıyorsun; bana hâlâ bütün kısmi açıklayıcılığına rağmen sembolik yapının kendisi açıklamaya muhtaçmış gibi geliyor. Artık iyice spekülâtif davranacağım. Sembolik yapının daima insan tabiatındaki bir eksiklik ve bir fazlalıkta temellendiğini düşünüyorum. Eksiklik fani olmasını, yani ölümlü olmasını ve çalışmak zorunda olmasını ve bunun farkında oluşunu kastediyorum. İkincisinde de anlaşılmayacağımız pek. Fazla olması daima artık yaratıyor olması. Şimdi o ilkel toplumlar hakkında söylediklerinde çok katıldığım yerler var. Uzun bin yıllar artığın miktarı herhangi bir tahakkümün kuramsallaşmasına yetecek ölçekte olmamış. Ama işte bütün bu tahakkümün böyle bir maddi zemini var ve hatta maddi meşruiyeti olduğunu düşünüyorum. Kitaptan çok bugünkü konuşmada sen sembolik yapı hakkında sanki kendi üzerine kapanabilirmiş, gibi konuşuyor, üzerine oturduğu maddi zemini ihmal ediyordun. Kitapta bunu yapmıyorsun; aksine kitabının bence en önemli başarısı, sembolik yapıyı maddi hayata geri götürebilmek. Kitapta maddi yapıyı ihmal ettiği yerler Marksizm'le tartışığın yerler.

R.Ç.: Yalnız burda bir nokta var, ben hemen bir saptama yaptım; fani oluşu ve artuk bunun farkında oluşu, diye saplama yaptım. Çünkü farkında olduğu muz anda değişiyor. İşte karıncalarda, arılarda da artuk var... Fanilikleri var ama bu bizim için böyle, fani olduklarını ve artukları olduğunu biz biliyoruz, çünkü böyle kavramlara sahibiz. Ama farkında olduğumuz anda, fani oluşumuz ya da artığa sahip oluşumuz değil bizi farklı kılan. Farkında oluşumuz bizi farklı kılıyor. Yani varlığımızı farkında oluşumuza borçluyuz biz. Ben zaten biraz önce Hegel meselesinde belirtmeliydim, Marx'ın bence en büyük hatası o başaşağı etme meselesinde, çünkü başaşağı edilebilecek birşey değil o. Yani Hegel'in kurduğu haliyle anlamlı olan başaşağı edildiği zaman anlamlı olmuyor. Anlamlı olmaktan çıkıyor artık. Orda belki de Hegel'i bırakması lazımdı. Haklı olanlar var, Hegel'le ilişkisi kalmaması lazımdı Marx'ın diye. Sözgelimi Bookchin bir yeni Hegelcilik getiriyor *Ecology of Freedom*'da. Bir yeni Hegelcilik içinde yazıyor, Hegel'in savunusuna ayırdığı pasajlar var kitabında, işte bunlar tam da tartıştığımız noktalar; O farkında oluş meselesi buralara, hatta belki de daha geriye gidip metafiziğe ulaşan birşey. Bookchin'in bir sözü var. "Ekolojik bir metafizik inşa etmek istiyorum." diyor. Ben bu noktada, özellikle de Marksizmin katılaştırmak istediği ikilemler üzerinde tartışmak istemiyorum, yani materyalizm-idealizm düzleminde. Bookchin'in bir terimi var: "İnsanın indirgenemez gereksinimleri" Neyi kastediyor indirgenemez gereksinmelerle? İşte sığa ve soğuga karşı korunmak için birtakım giysiler, bir barınak ve yiyecek. Ama biz bugün üretim sürecine baktığımızda bunun çok ötesinde bir durum görüyoruz. Günümüzde insanlar ihtiyaçlarını üretmiyorlar, sistem ihtiyaç üretiyor. Bu ikisi çok farklı şeyler. Bugün çok sıkça söylenen bir laf var, o da şu: "Dünya büyük bir nüfus patlaması içinde, nüfus patlaması büyük bir tehdit oluşturuyor." Daha önce bir nüfus patlaması, tehdidi olmayışının nedeni, bugün tahakkümün gelişmiş olmasıdır... Modern tıbbın ölüm oranlarını düşürmüş olması, geçmişte bunların olmayışından dolayı bir nüfus patlamasının olmaması mıdır? Ben buna çok fazla ihtimal vermiyorum. Bunun etkisi mutlaka vardır. Nüfus hareketlerinde bunun etkisi mutlaka vardır, ama bu bence kesinlikle birincil bir etki değildir. İnsan, zenginleşmiş bir tahakküm yarattığı ölçüde... Yani insan doğaya tahakküm kavramını tahakkümün içeriği zenginleştiği, iyice zenginleştiği bir noktada ortaya çıkarır. Bugün açlığın iddia edildiği kadar büyük bir tehdit olduğunu mutlak anlamda sanmıyorum, dünyanın birtakım yerlerinde aşırı tokıyanlar bin türlü zayıflama yöntemleri, bilmemneler icad etmek zorunda kalıyorlar, ama yine de ben belirli bir oranda bir nüfus patlamasının olduğuna inanıyorum.

S.S.: İhtiyaçların bir de öbür kutbu var. Yaşam sürekli bir gelişmeyi —ya da bu konudaki bütün kavramlarımız felsefi ya da politik bir yüklem taşıdığı

için istersen matematiksel bir çokluğu bile diyebiliriz— zorunlu kılıyor. Var olmak, kendiliğinden gelişme dediğimiz birbirine eklenen bu çokluğu, artığı çağırıyor. Yaşam bu diyorum yani.

R.Ç.: Yaşam bu, fakat burda gelişmenin içeriği tanımlanmalı. Yaşamın bu olduğuna katılabilirim, ama bu benim tartışmamda birşey değiştirmez. Şöyle değiştirmez sözgelimi; bugün birçok tarihçide ya da tarihi filmde görüyoruz. Grek toplumlarını resmederken beyaz elbiseleriyle ortalarda dolaşan, bembeyaz temiz elbiseleriyle, birbirleriyle yüksek felsefe sorunları, yüksek politika sorunları konuşan, aralarından Perikles'i, Aristo'yu, Platon'u çıkarmış, gelişmiş bir uygarlık resmederler. Ama bu gelişmiş uygarlığın bazı başka özellikleri bilinmez. Meselâ eski Grek'lerin, şehirlerinin köşebaşlarında oturup sıçukları, muhtemelen o elbiselerinin pek de o kadar beyaz olmadığı, antik Grek şehirlerinin berbat olduğu, ev koşullarının pek de öyle iyi olmadığı, yani evlerinin maddi yapılarının pek de öyle iyi olmadığı, bilinen şeylerdir artık. Sözgelimi Roma'yla, Grek arasında böyle bir fark vardır. Bir farka değinmek istiyorum burada, bizim dilimizde bu ayrım yok, Urban ve Site ayrımına, yani Urban'dan sözedildiğinde, Urban daha çok bir yerleşim yerini, maddi yapısını ifade ediyor, Urb kökeninden geliyor. Urb bir maddi yapıyı ifade ediyor. Yolları, binaları, kanalizasyonu vs.yi ifade ediyor. Site ise daha çok bir insan ilişkileri bütünlüğünü ifade ediyor. Şehir ile Site aynı şeyi ifade etmiyor, benim gözümde şehir bir idare merkezidir. Şimdi; gelişmeden konuşabiliriz, ama hangi açıdan? Mermer klozetlere sıçmak açısından mı? Yoksa yeni şiirler yazmak, yeni teorileri tartışmak, yeni resimler yapmak açısından mı? Bu farklı birşey. Yanlış anlaşılmasın tabii, ben *Babailer*'de baştan sona kadar şehre saldırdım. Ama ben burdan kalkıpta köyü savunuyorum anlamına gelmiyor bu. Çünkü köy şehrin tanımladığı bir yapıdır. Yani köyü şehir tanımlamıştır. Köyü bugünkü aciz ve zavallı hale getiren şehirdir. Dolayısıyla gelişmenin içeriği çok çeşitli şekillerde tanımlanabilir. Romalılar, antik Grek vatandaşlarına göre daha iyi helalara sıçardı. Daha iyi kaplardan yemek yiyorlardı, fakat Antik Grek'teki gibi bir edebiyatları yoktu, bir felsefeleri yoktu. Birçok açıdan da "antik Grek'ten daha az zengin oldukları"nı söylemek rahatlıkla mümkün. Ama Urban açısından, Urban durumu açısından, Roma, Grek'ten iyiydi, antik Grek'ten daha zengindi; oysa site açısından yani bir hemsitlilik tarzı ve bir kimlik yaratma tarzı ve insanın içsel zenginliği açısından kesinlikle bence Roma daha fakirdi. Burda iki şeye değinmek istiyorum. Birincisi, 'bir lokma bir hırka' sözü. Neden bu laf kaderciliğe bağlanmış, bunu hiç anlamıyorum. Ben geçmişe baktığımda 'bir lokma bir hırka'ya, gönülden bağlı olan insanların, hiç bir zaman köle ruhlu olmadıklarını görebiliyorum. Aksi bir bağlantı kuruyorum, çünkü geçmişte de altınlara, deve yükü baharatlara teslim oluş, farklı bir dünyaya teslim oluştu.

İkinci bir nokta ise Bookchin'in indirgenemez gereksinimleri. Bookchin pek az tanınıyor Türkiye'de ve bence tanınması iyi olurdu. Bookchin 60'larda bir kitap yazıyor, *Post Scarcity Anarchism* adlı bir kitap. Batı toplumlarının artık kıtlığı aştığını, kıtlık ötesi toplumlar haline geldiğini vurguluyor. 80'lerin 2. yarısında *Modern Kriz* adlı başka bir kitap yayınlıyor. Bu kitap ek makalelerle ikinci bir baskı yapıyor. Orda bu terimin öz eleştirisini veriyor: kıtlık ona yaklaşan yapıya, yani sembolik yapıya bağlı birşey, yani neye göre kıtlıktan bahsedebiliriz? Dolayısıyla neye göre kıtlık ötesi? kıtlık ötesine Bookchin'in orijinal deyişiyle, kıtlık ötesine birdenbire atılıyor ABD, ama ABD'de hâlâ bir arabası olan ikincisinin olmamasını kıtlık olarak görüyor.

İ.S.: Evet, dolayısıyla günümüz insanının bir sürü ihtiyacı da indirgenemez ihtiyaç, ama buradan da istediğin yerlere varamazsın. Şimdi sen bir İngiliz toplumunun elinden al bakalım bazı şeyleri, hiç beklemediğin, mesela yüz-ikiyüz yıldır görülmemiş şeyler olur İngiltere'de.

R.Ç.: Tabii, Somali'de adamın elinden ekmeği alınca ayaklanma çıkmaz ama İngiltere'de adamın elinden Pazar Gazetesi'ni alırsan ayaklanma çıkabilir. Ama burda bir nokta var söz konusu olan. Burda bir toplumsal öneri var. Ben çok daha geniş bir dalgadan, yani kelimenin en geniş anlamıyla kültürel bir dalgadan söz ediyorum. Biraz önce ahlak dedim. Mesela bugün yeni bir milliyetçilik yükseliyor. Yeltsin halka bir Rus devletinden söz edebiliyor mesela. Bilmem ne kadar sene Sovyetler Birliği'ydi ve bir Yeltsin Rus devletinden söz ediyor. Ya da bir Alman milliyetçiliği yükseliyor, bunu göre göre yükseliyor. Bunun karşısında da bir atomizasyon yükseliyor aslında. İşte bir yer çıkıyor, mesela 100.000 nüfusu var, biz cumhuriyet olacağız falan diyor. Bunun karşısında belki cephele biraz daha netleşmeye başladığında güçlü bir federalizm dalgası da yükselecek, yani bir neo-rasyonalizm karşısında bir neo-federalizm yükselebilir. Neo-federalizm bence özgürlüğe daha uygun bir ortam. Ama bu demek değildir ki özgürlüğün garantileri neo-federalizm gibi teknik bir terimde bitiyor. Yani Amerika'nın iç savaş öncesi güney eyaletleri, güneyli beyaz veya beyazın daha insiyatüflü olduğu bir toplumdur, Kuzeyli Beyaz'a göre, daha etkili olarak toplumun kararlarına katıldığı bir toplumdur. Ama bu, güneyin federal yapısı içinde en yoğun tahakkümün yaşanıyor olmasını engellememektedir.

Yani teknik kendi başına hiçbir şey. Kesinlikle burada bir ahlâk söz konusu olmalı. Ahlak olmadan, böyle bir tekniğin kendi başına hiçbirşey ifade etmeyeceğini düşünüyorum. Güç teşhislerine dayanan modernleşme tezini eleştiriyorum. Modernizmin yanında ideolojik açıdan bütün bunları kabul ettiği ve savunduğu varsayılan, sol hareketin de, çok ciddi bir mağlubiyete uğramasını getirdi. Şimdi bunun doğrudan etkileri var Türkiye gerçeğine.

Türkiye gerçeğinde de sol çoğunluk ciddi bir mağlubiyete uğradı. Türkiye gerçeğinde de bir takım entelektüeller oyuncu tavrın çekiciliğine karşı koyamadılar. Ve modernleşmenin menfi boyutlarını ortaya çıkararak, müspet boyutlarını unutturmaya çalışan görüş, gazetelerde, dergilerde, TV'de görünür oldu. Burada parantez açayım sadece bu yanlarına karşı koymak kolay değil aslında bu post-modern hareketin, çünkü nicelerdir ilk defa akademik diskur tekrar entelektüelliği bulmaya başladı. Bir profesyonelleşme boyutu akademiklikte çok önem kazanmıştı son 15-20 yıldır. Yani akademiker kendilerini disiplinlere ayırıp kendi disiplinleri içinde gözlerini diğer olup bitene kapatıyorlardı. post-modern akımın getirdiği en müspet şey hiç olmazsa akademik insanların bu kapalılıktan kurtulmaları oldu. Çünkü post-modern üslup bütün bir gelişme çizgisine ve de dolayısıyla herşeye kullandığı terimler açısından bakuğu, her disipline, edebiyattan, sosyolojiye, iktisada kadar her disipline etkisi olan bir sorunsalı sorguladığı için daha canalcı laflar etmeye yatkındı. Bu yüzden de gerek post-modernciler gerekse post-moderncilere karşı çıkmaya mecbur kalan diğerleri daha entelektüel disiplinler kurdular kendilerine. Bu da bence iyi bir şey.

Şimdi bu ideolojik alışveriş ve premodern koşullar, Türkiye türü bir ülkeyi modernleşmenin sekteye uğramasına karşı çok hassas yapıyorlar. Modern süreci yaşamış bir ülkede baş vermeyebilecek sorunlar burada ortaya çıkıyor. Cumhurbaşkanı, sürekli "herşeyi devletten beklemeyin." diyor Türkiye'de. Bu "herşeyin" sınırları var mı? Örneğin, kişi ve toplulukların kendi güvenlik, eğitim ve adalet mekanizmalarını kurması gibi. Aile, mahalle, köy, kasaba, mezhep, tarikat vs. Birtakım cemaatler zaten hemen orada, bekliyorlar. Onlara geri dönmek kolay ve ulusal devlet de kendisinin evrenselleşme dinamiğindeki rolünü yerine getirmeyince bu cemaat ilişkileri hemen orda olmaktan öteye, gerekli olmaya başlıyorlar. Yani çok basit olarak düşünün; eğer sağlık hizmetleri, sosyal yardım, vs. kurumları ve okullar işlemiyorsa, tabii ki ortaya çıkacak olan, birtakım modernleşmeyle bağdaşmayan ancak işlevsel olan ve de bu işlemeyen kurumların yerine ikame edilebilecek kurumlar olacaktır. Ayrıca ideolojik olarak da devletin bu görevlerini yadsıması demeyelim ama üstlenmemesi bu premodern ilişkilerin meşrulaşmasını sağlıyor, yani post-modern ideoloji Türkiye'de kendisini premodernin kabul edilmesi, premodernin meşruiyeti olarak ortaya koyuyor. Eğer bu çok uzun dolaşmadan sonra, açıklama gerektiren bir dizi kavramı böylece ortaya atıktan sonra, senin soruna geri dönersek, demek ki bu, özgürleşmenin, yani, 'zil çaldı tenefüse çıkalım' türü tavrın altında yatan nedenler, bence bu modernleşme paradigmasının cenderesinden kurtulmuş insanlar olayı ve de ayrıca bu kurtuluşun da devlet kademesinde ve de entelektüel düzeyde sadece pozitif olarak değil aynı zamanda karşı çıkan olsaydı entelektüel düzeyde kabulü ve meşrulaşması. Bu

iki neden bence ortada gözlemlenen durumu açıklamak için göstergeler oluşturuyor.

Ama burada sancılı olan, yeniden yapılanma tekniklerinin ne tür bir sembolik yapıyla bir arada ele alınacağı. İslâmın mı? Modernizmin mi? Post - modernizmin mi? Yoksa tamamen başka bir kültür ögesinin yeniden ortaya çıkışı mı? Sözkonusu olabilecek bir özgürleşme ancak bu cevaplandığında anlam kazanabilir.

S.S.: Herhalde konuların kışkırtıcılığından kitabından hayli uzaklaşarak konuştuk. *Babailer*'i ne tür çalışmalar takip edecek?

R.Ç.: Belki bu söyleşi yayınlandığında ikinci kitabım yayınlanmış olacak. Sözde "Vaka-i Hayriyye" ile ilgili küçük bir kitap bu. Bu olayın, "hayırlı" bir olay olmadığını anlatmaya çalıştım. İki çalışmayı birarada yürütüyorum şu anda. Bunlardan biri anarşist düşüncede devlet kavramıyla ilgili —belki "state" demek daha uygun olur. İkincisi de II. Dünya savaşı yıllarında Arnavutluk'ta Bektaşiler'in anti-Nazi direnişiyle ilgili bir çalışma. Bu arada yakında çıkmaya başlayacak aylık bir dergiye düzenli olarak yazmaya başladım. Fakat çalışmalarımın asıl amacı kendi kültür(lerimizde)ümüzde yatan özgürleşme dinamiklerini bugün için bir çağrışım aracı olarak ortaya çıkarmak şeklinde tanımlanabilir.